

WOJCIECH BĄBA
Kraków

RELACJE EUROPEJSKICH PAŃSTW B. ZSRR Z UNIĄ EUROPEJSKĄ – STAN I PERSPEKTYWY

WPROWADZENIE

Relacje gospodarcze i polityczne pomiędzy Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich a Wspólnotami Europejskimi oraz państwami b. ZSRR a Unią Europejską były i są jednym z kluczowych czynników kształtujących sytuację na kontynencie europejskim. Praktycznie przez cały okres istnienia ZSRR państwo to w dużej mierze ignorowało istnienie Wspólnot Europejskich, starając się utrzymywać stosunki z poszczególnymi państwami WE¹. Sytuacja uległa zmianie dopiero na przełomie lat 80/90. XX w., kiedy pogarszająca się sytuacja gospodarcza ZSRR oraz postępy integracji w ramach WE skłoniły Związek Radziecki do zmiany dotychczasowej polityki. Cezurą we wzajemnych stosunkach był naturalnie upadek ZSRR w 1991 r. W ciągu następujących kilkunastu lat relacje grupy państw powstałych po upadku ZSRR z UE uległy zarówno intensyfikacji, jak i bardzo dużemu zróżnicowaniu. Trzy państwa tej grupy zostały członkami UE, natomiast pozostałe państwa podpisały z Unią wiele umów polityczno-gospodarczych o bardzo zróżnicowanym zakresie przedmiotowym. Szczególne znaczenie miały naturalnie relacje między UE a Rosją – największym państwem b. ZSRR oraz jego prawnym spadkobiercą. Pogarszający się w ostatnich latach stan tych relacji, zwłaszcza od momentu aneksji Krymu i wybuchu konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy, jest obecnie jedną z najważniejszych kwestii (obok kryzysu imigracyjnego, wyjścia Wielkiej Brytanii z UE oraz problemów związanych z funkcjonowaniem strefy euro), kształtujących funkcjonowanie UE.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie analizy relacji europejskich państw b. ZSRR z UE oraz przedstawienie na bazie wyników tej analizy opinii o perspektywach rozwoju tych relacji w przyszłości.

Zakres przedmiotowy analizy obejmuje dwa aspekty: prawny (stan stosunków umownych) oraz gospodarczy (stan relacji gospodarczych, mierzony wartościami wybranych wskaźników).

Zakres podmiotowy analizy obejmuje cztery państwa b. ZSRR: Białoruś, Mołdawię, Rosję i Ukrainę. W analizie pominięto natomiast pięć środkowoazjatyckich państw b. ZSRR (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan i Uzbekistan)

¹ M. Radło, *Unia Europejska - Rosja: trudne partnerstwo*, „Wspólnoty Europejskie” nr 6/2000.

oraz trzy państwa kaukaskie (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja). W przypadku obu grup krajów kluczowym powodem pominięcia ich w analizie było położenie geograficzne (w Azji) oraz fakt, iż żadne z tych państw nie graniczy z państwem UE. Zdaniem autora fakt objęcia trzech państw kaukaskich Europejską Polityką Sąsiedztwa nie czyni z nich państw sąsiedzkich UE, szczególnie w kontekście ograniczonego zainteresowania zacieśnianiem relacji z UE (zwłaszcza politycznych) obserwowanego obecnie w Armenii i Azerbejdżanie.

Zakres czasowy analizy obejmuje okres 1988-2017 w aspekcie prawnym oraz lata 2005 i 2015 w aspekcie gospodarczym. Jako „aktualny” stan prawny wzajemnych relacji między danym państwem a UE przyjęto dzień 1 listopada 2017 r. Przeprowadzenie analizy wartości wskaźników empirycznych w dwóch latach: 2005 i 2015 miało służyć identyfikacji i prezentacji zjawisk o charakterze dynamicznym. Rok 2015 wybrano ze względu na fakt, że dla niektórych wskaźników zastosowanych w analizie był to ostatni rok, dla którego wartości te były dostępne. W konsekwencji 2005 r. wybrano jako rok bazowy analizy gospodarki – umożliwiający porównanie zmian wartości wskaźników w odstępnie 10 lat. Za powyższym wyborem przemawiał również fakt, że wartości wskaźników dla 2005 r. można uznać za opisujące sytuację tuż po „Wschodnim Rozszerzeniu” UE, w wyniku którego państwami członkowskimi zostały m. in. trzy państwa b. ZSRR (Estonia, Litwa i Łotwa).

RELACJE EUROPEJSKICH PAŃSTW B. ZSRR Z UNIĄ EUROPEJSKĄ – ASPEKT UMOWNY

Cztery europejskie państwa b. ZSRR, mimo funkcjonowania w ramach jednego państwa w okresie 1945-1991, charakteryzuje bardzo duże zróżnicowanie stosunków umownych z UE. Jest to konsekwencja zróżnicowanego potencjału politycznego i gospodarczego tych państw, prowadzonej przez nie polityki, a także polityki, którą wobec tych państw prowadzi UE.

Podstawą relacji UE z trzema spośród czterech poddanych analizie krajów b. ZSRR jest obecnie program Partnerstwa Wschodniego². Został on zainicjowany w 2009 r.³ jako specyficzny element wprowadzonej w 2004 r. Europejskiej Polityki Sąsiedztwa⁴. Program Partnerstwa Wschodniego ma służyć wzmocnieniu bezpie-

² https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/419/eastern-partnership_en [dostęp 16 stycznia 2018 r.]; <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/> [dostęp 16 stycznia 2018 r.]

³ *Brussels European Council 19/20 June 2008 – Presidency Conclusions*, Council of the European Union, 11018/08; *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit, Prague, 7 May 2009*, Council of the European Union, 8435/09 (Presse 78).

⁴ Więcej na temat EPS w: R. Whitman, S. Wolff, *The European Neighborhood Policy in Perspective: Context, Implementation and Impact*, Palgrave Macmillan, London 2010; A. Kalicka-Mikołajczyk, *Ramy prawne i zasady unijnej Europejskiej Polityki Sąsiedztwa wobec partnerów wschodnich*, Prawnicza i ekonomiczna biblioteka cyfrowa, Wrocław 2013; E. Korosteleva, M. Natorski, L. Simao, *EU Policies in the Eastern Neighbourhood: The practices perspective*, Routledge, London 2014; *Przegląd Europej-*

czeństwa, zwiększaniu stabilności, wzrostowi dobrobytu oraz wspieraniu demokracji i praw człowieka w regionie Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego poprzez zacieśnianie współpracy politycznej i gospodarczej między UE a jej „wschodnimi sąsiadami”. W wymiarze praktycznym owo zacieśnianie jest realizowane w drodze podpisywania przez UE z krajami Partnerstwa umów stowarzyszeniowych (*Association Agreements*), przewidujących m.in. tworzenie między partnerami pogłębionej i kompleksowej strefy wolnego handlu (*Deep and Comprehensive Free Trade Agreement – DCFTA*) oraz liberalizację wizową. Programem jest obecnie objęte sześć państw: Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Mołdawia i Ukraina. Rosja również została przez UE zaproszona do uczestnictwa w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa, jednak odrzuciła tę propozycję, uznając ją za próbę pomniejszenia swojego statusu, pozostającą w sprzeczności z rosyjskim dążeniem do utrzymywania z UE specjalnych stosunków dwustronnych⁵.

Wykorzystując konkluzje ostatniego szczytu Partnerstwa Wschodniego (24 listopada 2017 r.) zidentyfikować można dwie kwestie, kluczowe dla aktualnego stanowiska UE wobec krajów Partnerstwa⁶:

1) Zaakceptowanie przez stronę unijną faktu, że niektóre państwa Partnerstwa (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś) nie są – przynajmniej obecnie – zainteresowane negocjowaniem z Unią umów stowarzyszeniowych⁷. Podczas Szczytu UE podpisała z Armenią kompleksową i wzmocnioną umowę o partnerstwie (*Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement – CEPA*)⁸ o zakresie znacznie węższym niż umowy stowarzyszeniowe UE z Gruzją, Mołdawią i Ukrainą (m.in. brak *DCFTA* oraz liberalizacji wizowej)⁹. Negocjacje dotyczące wynegocjowania podobnej umowy rozpoczęto w 2017 r. z Azerbejdżanem. W przypadku Białorusi rozmów takich na razie nie podjęto, a strona unijna wyraża jedynie wolę „pogłębienia swojego zaangażowania” w relacjach z tym krajem¹⁰.

skiej Polityki Sąsiedztwa, Komisja Europejska i Wysoki Przedstawiciel Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, SWD (2015) 500; *Sprawozdanie z wdrażania przeglądu Europejskiej Polityki Sąsiedztwa*, Komisja Europejska i Wysoki Przedstawiciel Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, JOIN (2017) 18; https://ec.europa.eu/info/policies/european-neighbourhood-policy_pl [dostęp 16 stycznia 2018 r.]

⁵ M. Kaczmarek, *Rosja - Unia Europejska: problemy współpracy a nowe porozumienie*, „Wspólnota Europejskie” 5/2011.

⁶ *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Council of the European Union, COEST 324, 14821/17; <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2017/11/24/> [dostęp 16 stycznia 2018 r.]

⁷ Art. 7 Deklaracji zawiera zapis, zgodnie z którym [uczestnicy Szczytu] „potwierdzają suwerenne prawo każdego z partnerów do wybrania poziomu aspiracji oraz celów, do których dążą w relacjach z Unią Europejską”.

⁸ <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/> [dostęp 16 stycznia 2018 r.].

⁹ *The Comprehensive & Enhanced Partnership Agreement between the European Union & Armenia*, European Union – External Action, https://ec.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/36140/comprehensive-enhanced-partnership-agreement-between-european-union-armenia-cepa_en [dostęp 16 stycznia 2018 r.].

¹⁰ <http://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/> [dostęp 16 stycznia 2018 r.].

2) Podkreślenie przez stronę unijną faktu, że współpraca z krajami Partnerstwa Wschodniego powinna być w przyszłości kontynuowana w ramach istniejących mechanizmów (umowy stowarzyszeniowe, umowy o pogłębionej i kompleksowej strefie wolnego handlu, umowy o liberalizacji wizowej, kompleksowe i wzmocnione umowy o partnerstwie). Strona unijna nie zaferowała natomiast państwom Partnerstwa perspektywy członkostwa w UE.

W przypadku Rosji¹¹, państwa będącego sukcesorem ZSRR w prawie międzynarodowym, podstawą relacji umownych z UE jest umowa o partnerstwie i współpracy (*Partnership and Cooperation Agreement – PCA*), która weszła w życie w 1997 r. Zakres przedmiotowy umowy obejmuje kwestie współpracy handlowej i gospodarczej, w tym stosowanie we wzajemnych relacjach klauzuli najwyższego uprzywilejowania (Rosja została członkiem *WTO* dopiero w 2012 r.). Umowa ta nie przewiduje natomiast liberalizacji handlu (ma charakter niepreferencyjny w rozumieniu *WTO*). Umowa o partnerstwie i współpracy miała pierwotnie obowiązywać przez okres dziesięciu lat i zostać zastąpiona porozumieniem przewidującym utworzenie strefy wolnego handlu między UE a Rosją. Porozumienie takie nie zostało jednak jak dotąd wynegocjowane, a obowiązywanie *PCA* jest corocznie przedłużane. Relacje handlowe między stronami regulują ponadto umowy sektorowe: tekstylna i stalowa. Dla stosunków między Rosją a UE charakterystyczny jest pewien przerost strony formalnej nad realną, który przejawia się tworzeniem koncepcji nowych programów i umów (często o zbliżonym zakresie przedmiotowym), przy jednoczesnym zaniedbywaniu realizacji koncepcji wcześniejszych¹². Ostatnią wartą wzmianki koncepcją uregulowania wzajemnych stosunków jest projekt „Partnerstwa dla modernizacji”, przedstawiony w 2010 r.¹³ Zakłada on realizację wspólnych przedsięwzięć w takich obszarach jak: energetyka, telekomunikacja, transport, ochrona środowiska, liberalizacja handlu, współpraca naukowo-techniczna, praworządność i społeczeństwo obywatelskie. Aneksja Krymu i jej konsekwencje w praktyce zamroziły jednak rozwój relacji umownych między UE a Rosją. Największą przeszkodą w ich wzajemnych stosunkach są *de facto* zupełnie przeciwstawne stanowiska obu partnerów. Unia przez długi okres chciała traktować Rosję tak, jak pozostałe państwa b. ZSRR, tj. jako państwo przechodzące transformację ustrojowo-gospodarczą w kierunku demokracji liberalnej i gospodarki rynkowej. Starła się zatem z jednej strony rozwijać wzajemne relacje handlowe i gospodarcze, z drugiej zaś wspierać rosyjskie przemiany prodemokratyczne. Rosja natomiast, zda-

¹¹ Opracowano na podstawie: M. Radło, *Unia Europejska – Rosja...*; E. Kawecka-Wyrzykowska, *Stosunki traktatowe UE-Rosja w kontekście rozszerzenia*, „Wspólnoty Europejskie 4-5/2004”; M. Błaszczuk, *Europejskie kraje WNP a unijna polityka sąsiedztwa*, „Wspólnoty Europejskie” 8/2004; M. Błaszczuk, *Wschodni wymiar Europejskiej Polityki Sąsiedztwa - stan obecny i perspektywy*, „Wspólnoty Europejskie” 11/2006; M. Kaczmarek, *Rosja – Unia Europejska...*; <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/russia/> [dostęp 1 listopada 2017 r.]; https://eeas.europa.eu/delegations/russia_en [dostęp 1 listopada 2017 r.].

¹² M. Kaczmarek, *Rosja - Unia Europejska...*

¹³ http://eeas.europa.eu/archives/delegations/russia/eu_russia/tech_financial_cooperation/partnership_modernisation_facility/index_en.htm [dostęp 16 stycznia 2018 r.]

niem wielu analityków co najmniej od 2008 r.¹⁴, całkowicie odrzuca taką koncepcję relacji z UE. Działania Rosji są nastawione na odbudowę mocarstwowej pozycji, utraconej po upadku ZSRR i załamaniu gospodarczym lat 90. XX w., przynajmniej na tzw. obszarze poradzieckim (państw powstałych po upadku ZSRR). Z tej perspektywy działania Unii na rzecz wspierania demokracji w Rosji są przez tamtejsze władze traktowane jako ingerencja w wewnętrzne sprawy Rosji, natomiast zacieśnianie przez Unię związków z innymi państwami b. ZSRR jako naruszanie rosyjskiej strefy wpływów. W obliczu takich wydarzeń jak dwie wojny w Czeczenii, wojna z Gruzją, aneksja Krymu, zainicjowanie i wspieranie prorosyjskiego separatyzmu na wschodzie Ukrainy czy też interwencja wojskowa w Syrii, UE została zmuszona do reorientacji swojej polityki wobec Rosji, co nastąpiło m.in. poprzez wprowadzenie sankcji politycznych i gospodarczych względem tego państwa. Rozmiar gospodarki rosyjskiej oraz znaczenie handlu z Rosją dla gospodarek wielu państw unijnych powoduje jednak, że w państwach tych nie brakuje zwolenników koncepcji „restartu” relacji z Rosją, nawet kosztem zaakceptowania jej polityki wewnętrznej (autorytaryzm, agresywny militarizm, brak demokracji, rządów prawa, niezależnego sądownictwa i trójpodziału władz, prześladowanie opozycji, niezależnych dziennikarzy, mniejszości etnicznych i seksualnych) oraz zagranicznej (interwencje polityczne, gospodarcze i militarne w szeroko rozumianej „rosyjskiej strefie wpływów”). Z drugiej strony, rosnące zagrożenie militarne ze strony Rosji oraz nasilające się w ostatnich latach próby wpływania przez nią na opinię publiczną w innych państwach (propaganda, cyberataki, działalność agenturalna), mogą skutkować dalszym zaostreniem polityki UE wobec Rosji.

Stosunki umowne Białorusi¹⁵ z UE charakteryzuje najmniejszy stopień zaawansowania spośród wszystkich czterech analizowanych państw. Stosunki te reguluje bowiem ciągle umowa w sprawie handlu i współpracy (*Trade and Cooperation Agreement*), podpisana między Wspólnotami Europejskimi a ZSRR w 1989 r. Umowa o partnerstwie i współpracy (*PCA*) została wprawdzie wynegocjowana i podpisana w 1995 r., jednak nigdy nie weszła w życie z powodu zgłaszanych przez stronę unijną zastrzeżeń, dotyczących systemowych naruszeń demokracji i praw człowieka na Białorusi. Oprócz umowy z 1989 r., relacje Białorusi z UE reguluje także sektorowa umowa tekstylna. Białoruś prowadzi obecnie rozmowy w sprawie podpisania z UE umowy o liberalizacji wizowej oraz o readmisji¹⁶. Największą przeszkodą w stosunkach UE i Białorusi są od ponad 20 lat autorytarne rządy prezydenta Aleksandra Łukaszenki. W wymiarze wewnętrznym charakteryzuje je likwidacja systemu demokratycznego, trójpodziału władzy, niezależnego sądownictwa i mediów, walka z jakimikolwiek niezależnymi od władz środowiskami oraz prześladowania opozycji politycznej i dziennikarzy (ze skry-

¹⁴ G. Kuczyński, *Strategia Rosji wobec Zachodu*, „Bezpieczeństwo Narodowe” nr 1-2/2009.

¹⁵ Opracowano na podstawie: M. Błaszczuk, *Europejskie kraje WNP...*; M. Błaszczuk, *Wschodni wymiar...*; <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/belarus/> [dostęp 1 listopada 2017 r.]; https://eeas.europa.eu/delegations/belarus_en [dostęp 1 listopada 2017 r.].

¹⁶ *Facts and Figures about EU-Belarus Relations*, European Union – External Action, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/419/eastern-partnership_en [dostęp 16 stycznia 2018 r.]

tobójstwami włącznie). Natomiast w wymiarze międzynarodowym rządy te cechują próby balansowania między Rosją a UE (na ogół polepszenie relacji z jednym partnerem łączy się w danym okresie z pogorszeniem stosunków z drugim). W ciągu ostatnich kilkunastu lat między Białorusią a Rosją wykształciły się jednak bardzo mocne i ściśle związki zarówno umowne (Związek Rosji i Białorusi, Euroazjatycka Unia Gospodarcza), jak i gospodarcze (patrz niżej). Rosnące w ostatnich latach problemy gospodarcze Białorusi oraz intensyfikacja współpracy wojskowej z Rosją mogą doprowadzić do zmiany sytuacji w tym kraju, przy czym znacznie bardziej prawdopodobne wydaje się zacieśnienie związków z Rosją niż z UE, które wymagałoby upadku i rozliczenia reżimu Łukaszenki oraz bolesnych reform gospodarczych (prywatyzacja niewydolnego sektora państwowego, reorientacja rynków eksportowych).

Mołdawia¹⁷ jest państwem, którego stosunki umowne z UE cechuje wysoki poziom zawansowania, co jednak niekoniecznie przekłada się na faktyczny wymiar wzajemnych relacji. W latach 1998-2016 stosunki tego państwa z UE regulowała umowa o partnerstwie i współpracy (PCA) oraz sektorowa umowa tekstylna. Od 2004 r. Mołdawia została objęta Europejską Polityką Sąsiedztwa UE. Konsekwencją tego faktu było podpisanie w 2014 r. umowy stowarzyszeniowej, która weszła w życie w lipcu 2016 r. Umowa ta zakłada m.in. utworzenie między partnerami pogłębionej i kompleksowej strefy wolnego handlu (DCFTA), która ma obejmować obroty towarowe, usługowe i inwestycyjne oraz przewiduje przyjęcie przez Mołdawię unijnego dorobku prawnego w wielu obszarach związanych z handlem i gospodarką (polityka celna, normy techniczne, sanitarne i fitosanitarne, przepisy dotyczące praw własności intelektualnej, przepisy regulujące zamówienia publiczne, polityka energetyczna). Od kwietnia 2014 r. w relacjach Mołdawii z UE obowiązuje ponadto umowa o liberalizacji wizowej, dotycząca posiadaczy paszportów biometrycznych¹⁸. Wśród najważniejszych kwestii utrudniających rozwój stosunków Mołdawii z UE wymienić należy:

– brak kontroli nad całym terytorium państwa (Mołdawia nie kontroluje separatystycznej republiki Naddniestrza, również Autonomia Gagauska zgłasza postulaty separatystyczne),

- niski poziom rozwoju gospodarczego,
- słabość ustroju politycznego i prawnego,
- powszechną korupcję.

O przyszłości stosunków Mołdawii z UE (oraz być może o przyszłości tego państwa w ogóle) najprawdopodobniej zadecydują jej stosunki z dwoma państwami: Rosją oraz Rumunią. Na obszarze dzisiejszej Mołdawii krzyżowały się w przeszłości wpływy tureckie, rumuńskie, austro-węgierskie i rosyjskie. W okresie dwudziestolecia między-

¹⁷ Opracowano na podstawie: M. Błaszczuk, *Europejskie kraje WNP...*; M. Błaszczuk, *Wschodni wymiar...*; K. Falkowski, *Pomoc rozwojowa UE dla krajów Partnerstwa Wschodniego i Azji Środkowej w latach 2005-2013*, „Unia Europejska.pl” nr 4/2015; <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/> [dostęp 1 listopada 2017 r.]; https://eeas.europa.eu/delegations/moldova_en [dostęp 1 listopada 2017 r.].

¹⁸ *Facts and Figures about EU-Moldova Relations*, European Union – External Action, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/419/eastern-partnership_en [dostęp 16 stycznia 2018 r.].

wojennego zachodnia część kraju, leżąca między Prutem a Dniestrem, należała do Rumunii, natomiast część znajdująca się na wschód od Dniestru (tzw. Naddniestrze) – do ZSRR. Po 1945 r. obie części kraju znalazły się w Mołdawskiej SRR. Ponad czterdzieści lat funkcjonowania w ramach ZSRR nie zniwelowało jednak różnic między dwoma częściami kraju: zachodnią – rumuńskojęzyczną i generalnie rolniczą oraz wschodnią – rosyjskojęzyczną i uprzemysłowioną. Podjęte w końcu lat 80. XX w. przez etnicznych Mołdawian działania na rzecz uczynienia języka mołdawskiego (tożsamego z rumuńskim, zapisywanego alfabetem łacińskim) jedynym oficjalnym językiem republiki, spotkały się z oporem mieszkańców Naddniestrza i Gagauzji. Konflikt wkrótce uległ zaostreniu zarówno w wymiarze deklaracji (w zachodniej części Mołdawii zaczął zyskiwać poparcie postulat „zjednoczenia” z Rumunią), jak i realnych działań (strajki, zamieszki, starcia zbrojnych bojówek). W 1990 r. Naddniestrze ogłosiło secesję od Mołdawskiej SSR (deklarując chęć pozostania w ZSRR), a następnie proklamowało niepodległość (która do dnia dzisiejszego nie jest uznawana przez żadne państwo, łącznie ze wspierającą Naddniestrze Rosją). W 1992 r. władze Mołdawii podjęły zbrojną próbę odzyskania kontroli nad Naddniestrzem, która jednak zakończyła się niepowodzeniem, m.in. ze względu na zaangażowanie się w konflikt Rosji, której siły zbrojne pozostały w Naddniestrzu po rozpadzie ZSRR i stacjonują tam do dnia dzisiejszego. Oprócz Naddniestrza, Republika Mołdawii nie kontroluje także tzw. Autonomii Gagauskiej, leżącej na południu kraju, przy granicy z Ukrainą, której ludność, podobnie jak ludność Naddniestrza, jest nastawiona prorosyjsko. Działania Mołdawii na rzecz zacieśnienia stosunków z UE napotykają więc opór zarówno wewnętrzny (silna prorosyjska partia postkomunistyczna, prorosyjski separatyzm w Naddniestrzu i Gagauzji), jak i zewnętrzny (wsparcie Rosji dla stronników prorosyjskich oraz dążeń separatystycznych). Poważnym zagrożeniem dla relacji umownych Mołdawii i UE może być powrót do władzy postkomunistów. Zwycięzca mołdawskich wyborów prezydenckich z 2016 r. Igor Dodon zapowiedział w przypadku zwycięstwa postkomunistów w wyborach parlamentarnych w 2018 r. wypowiedzenie umowy stowarzyszeniowej z UE i nawiązanie „strategicznego partnerstwa” z Rosją¹⁹. Mimo przeszkód w integracji formalnej, m.in. ze względu na utrzymujące się problemy gospodarcze Mołdawii, postępuje nieformalna integracja obywateli tego państwa z UE (liczna emigracja zarobkowa do krajów UE oraz masowe zjawisko występowania obywateli Mołdawii o uzyskanie obywatelstwa Rumunii).

Ukraina²⁰ to państwo, którego relacje umowne z UE były kluczową przyczyną wystąpienia jednego z najpoważniejszych kryzysów w Europie Wschodniej po 1989 r., tj. konfliktu ukraińsko-rosyjskiego. Od 1998 r. relacje Ukrainy z UE regulowała umowa o partnerstwie i współpracy (PCA) oraz trzy porozumienia sektorowe: tekstylne,

¹⁹ <https://www.pb.pl/moldawia-moze-anulowac-umowe-stowarzyszeniowa-z-ue-852410> [dostęp 1 listopada 2017 r.].

²⁰ Opracowano na podstawie: M. Błaszczuk, *Europejskie kraje WNP...*; M. Błaszczuk, *Wschodni wymiar...*; K. Falkowski, *Dyferencjacja współpracy krajów WNP z Unią Europejską*, „Unia Europejska.pl” 2/2013; K. Falkowski, *Pomoc rozwojowa UE...*; <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/ukraine/> [dostęp 1 listopada 2017 r.]; https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_en [dostęp 1 listopada 2017 r.].

stalowe i dotyczące bezpieczeństwa nuklearnego. Od 2004 r. Ukraina została objęta Europejską Polityką Sąsiedztwa. Konsekwencją tego faktu było rozpoczęcie negocjacji w sprawie podpisania umowy stowarzyszeniowej, przewidującej m.in. utworzenie między partnerami pogłębionej i kompleksowej SWH (*DCFTA*). Umowa taka została wynegocjowana i parafowana w 2012 r., jednakże w listopadzie 2013 r. rząd Ukrainy (kontrolowany przez Partię Regionów) ogłosił zawieszenie procesu przygotowań do jej podpisania, a prezydent Wiktor Janukowycz umowy tej nie podpisał (miało to nastąpić na szczycie Partnerstwa Wschodniego w dniach 28-29 listopada 2013 r.). Fakt ten był jednym z kluczowych katalizatorów wybuchu protestów na Placu Niepodległości w Kijowie, które następnie przekształciły się w tzw. Ukraińską Rewolucję 2013-2014 r., zakończoną obaleniem rządów Janukowycza i Partii Regionów. W reakcji na to wydarzenie Rosja dokonała aneksji Krymu (luty-marzec 2014 r.) oraz wsparła politycznie, gospodarczo i militarnie separatystów prorosyjskich na wschodzie i południu Ukrainy (kwiecień 2014 r.), co przekształciło się następnie w tzw. wojnę hybrydową z Ukrainą (od kwietnia 2014 r.). W czerwcu 2014 r. Petro Poroszenko, nowy prezydent Ukrainy, podpisał umowę stowarzyszeniową z UE. Od 1 stycznia 2016 r. wstępnie weszła w życie jej handlowa część, zakładająca utworzenie *DCFTA* między UE a Ukrainą (umowa ta ma zakres zbliżony do scharakteryzowanej powyżej umowy UE z Mołdawią). Proces ratyfikacyjny umowy stowarzyszeniowej UE-Ukraina został ostatecznie zakończony w lipcu 2017 r. Umowa weszła w życie 1 września 2017 r.²¹ Nieco wcześniej, bo w czerwcu 2017 r., weszła w życie umowa o liberalizacji wizowej między UE a Ukrainą, odnosząca się do posiadaczy paszportów biometrycznych²². Wśród największych przeszkód na drodze dalszej integracji Ukrainy z UE wymienić należy:

- utrzymujące się napięcie w relacjach z Rosją, będące efektem aneksji Krymu, zamrożonego konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy oraz sankcji politycznych i gospodarczych, obowiązujących w relacjach między Rosją a Ukrainą oraz popierającymi ją państwami (UE, *EFTA*, Kanada, USA, Japonia, Australia, Nowa Zelandia),
- potencjał demograficzny i gospodarczy Ukrainy, łączący się jednak z niskim poziomem rozwoju (patrz niżej),
- słabość państwa ukraińskiego, jego ustroju politycznego, prawnego, wymiaru sprawiedliwości, policji, oraz ukraińskiej gospodarki, zwłaszcza w kontekście zjawisk korupcji oraz tzw. oligarchizacji.

Generalnie, podobnie jak w przypadku Białorusi i Mołdawii, Rosja dysponuje w przypadku Ukrainy instrumentami, mogącymi służyć zablokowaniu prozachodnich dążeń tego kraju, czego przykładem jest powracająca w wypowiedziach rosyjskich polityków koncepcja tzw. Noworosji, tj. państwa, utworzonego z obszarów, zamieszkałych przez ludność rosyjskojęzyczną i prorosyjską, oderwanych od Mołdawii (Naddniestrze, Gagauzja) i Ukrainy (obwody: charkowski, ługański, doniecki, dniepropietrowski, zaporoski, chersoński, mikołajowski i odeski).

²¹ https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/1937/ukraine-and-eu_en [dostęp 1 listopada 2017 r.].

²² *Facts and Figures about EU-Ukraine Relations*, European Union – External Action, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/419/eastern-partnership_en [dostęp 16 stycznia 2018 r.].

RELACJE EUROPEJSKICH PAŃSTW B. ZSRR Z UNIĄ EUROPEJSKĄ –
ASPEKT GOSPODARCZY

Analiza relacji czterech europejskich państw b. ZSRR z UE w aspekcie gospodarczym oparta została na pięciu wskaźnikach:

- wartości produktu krajowego brutto,
- wartości produktu krajowego brutto *per capita*,
- wartości obrotów towarowych,
- strukturze obrotów towarowych (wg *SITC*),
- wartości skumulowanych inwestycji zagranicznych (*FDI stocks*).

W tabeli 1 przedstawiono wartości dwóch wskaźników: produktu krajowego brutto w ujęciu bezwzględny (mln \$ USA) i względnym (% łącznego PKB UE-28) oraz PKB *per capita* w ujęciu bezwzględny (\$ USA) i względnym (% średniej arytmetycznej wartości wskaźnika dla UE-28).

Tabela 1

PKB i PKB per capita Białorusi, Mołdawii, Rosji, Ukrainy i UE-28 (ceny bieżące)

	2005				2015			
	PKB		PKB/Cap		PKB		PKB/Cap	
	w mln \$	% UE	w \$	% UE	w mln \$	% UE	w \$	% UE
Białoruś	31 318	0,22	3 230	12,26	56 329	0,35	5 941	19,54
Mołdawia	2 988	0,02	832	3,16	6 496	0,04	1 828	6,01
Rosja	820 568	5,69	5 713	21,69	1 365 865	8,37	9 521	31,32
Ukraina	89 282	0,62	1 910	7,25	90 939	0,56	2 135	7,02
UE-28	14 431 311	100,00	26 342	100,00	16 326 426	100,00	30 397	100,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie: IMF, *World Economic Outlook Database*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/weoselgr.aspx> [dostęp 1 listopada 2017 r.].

Wśród gospodarek czterech analizowanych krajów zdecydowanie wyróżnia się gospodarka rosyjska, zarówno pod względem wielkości, jak i poziomu rozwoju. Wartość PKB Rosji w 2015 r. prawie piętnastokrotnie przekraczała wartość PKB drugiego pod względem wielkości gospodarki kraju grupy, tj. Ukrainy i odpowiadała prawie 8,4% wartości PKB UE. Gdyby Rosja była krajem członkowskim UE, jej gospodarka byłaby w 2015 r. piątą w ugrupowaniu (między włoską a hiszpańską). W analizowanym okresie Rosję charakteryzował również najwyższy poziom PKB *per capita*, odpowiadający w 2015 r. ponad 31% unijnej średniej tego wskaźnika. Gospodarka Białorusi była znacznie mniejsza od rosyjskiej, lecz porównywalna jeśli chodzi o rozmiar z gospodarką Ukrainy. W 2005 r. PKB Białorusi odpowiadał około 1/3 PKB Ukrainy, natomiast w 2015 r. – około 1/2 PKB tegoż kraju. Białoruś charakteryzowała się także znacznie większym poziomem rozwoju niż Mołdawia i Ukraina (prawie 20% unijnej średniej w 2015 r.). Mołdawia była zdecydowanie najmniejszym i najbiedniejszym krajem grupy. Jej PKB w 2015 r. wyniósł niecałe 6,5 mld \$ (około 10%

PKB Białorusi), natomiast wartość PKB *per capita* odpowiadała w tym samym roku jedynie około 6% unijnej średniej tego wskaźnika. Wszystkie trzy opisane powyżej kraje charakteryzował w analizowanym okresie znaczny wzrost poziomu obydwo wskaźników. Wyjątkiem w grupie była jedynie Ukraina, której PKB w analizowanym okresie praktycznie nie uległ zmianie (wzrost o niecałe 2%), natomiast względna wartość PKB *per capita* uległa nawet obniżeniu, do poziomu niewiele przekraczającego w 2015 r. 7% unijnej średniej.

W tabeli 2 przedstawiono wartości obrotów towarowych między czterema analizowanymi krajami Europy Wschodniej a UE.

Tabela 2

Eksport (FOB) i import (CIF) Białorusi, Mołdawii, Rosji, Ukrainy i UE-28 (ceny bieżące)

	2005				2015			
	Eksport do UE		Import z UE		Eksport do UE		Import z UE	
	w mln \$	% Ex	w mln \$	% Im	w mln \$	% Ex	w mln \$	% Im
Białoruś	7 151	44,76	3 615	21,64	8 556	32,14	5 811	19,20
Mołdawia	444	40,71	1 041	45,41	1 218	62,81	1 954	48,87
Rosja	139 528	58,31	43 977	45,15	165 672	48,24	70 114	38,44
Ukraina	10 298	30,32	12 212	33,78	13 022	34,15	15 345	40,92
UE-28	2 761 702	67,72	2 657 919	63,96	3 395 504	63,02	3 316 344	63,30

Źródło: opracowanie własne na podstawie: IMF, *Direction of Trade Statistics*, <http://stats.ukdataservice.ac.uk/Index.aspx?DataSetCode=DOTS> [dostęp 1 listopada 2017 r.].

Analizowane kraje charakteryzowało duże zróżnicowanie, jeżeli chodzi o rozmiary i charakter obrotów towarowych z UE. Największą wartość miały naturalnie obroty między UE a Rosją (łącznie ponad 230 mld \$ w 2015 r.). Wzrosły one w analizowanym okresie o kilkanaście procent, co wiązało się jednak ze spadkiem udziału UE w rosyjskim handlu (dla obu kierunków). Dwie kwestie nie uległy mimo to zmianie: występowanie dużej nadwyżki handlowej po stronie Rosji oraz pozycja UE jako najważniejszego partnera handlowego Rosji. Obroty towarowe UE i Białorusi miały w analizowanych latach skalę kilkunastu mld \$ (łącznie około 14 mld \$ w 2015 r.), przy utrzymującej się nadwyżce handlowej po stronie Białorusi oraz spadku udziału UE w białoruskim handlu, zwłaszcza w odniesieniu do eksportu (z prawie 45% w 2005 r. do około 32% w 2015 r.). Białoruś była w 2015 r. jedynym krajem spośród analizowanych, dla którego UE nie była najważniejszym partnerem handlowym (była nim Rosja). Obroty towarowe UE z Mołdawią w analizowanych latach były niewielkie (łącznie około 3 mld \$ w 2015 r.), co wynikało głównie z niewielkich rozmiarów mołdawskiej gospodarki. Obroty te charakteryzował ponadto utrzymujący się deficyt handlowy po stronie Mołdawii oraz rosnące znaczenie UE w mołdawskim handlu (w przypadku eksportu o około 20 p.p.). Obroty towarowe między UE a Ukrainą miały wartość kilkudziesięciu mld \$ (łącznie około 28 mld \$ w 2015 r.). Analogicznie jak

w przypadku Mołdawii, obroty te charakteryzował utrzymujący się deficyt handlowy po stronie Ukrainy oraz rosnące znaczenie UE w ukraińskim handlu.

W tabeli 3 przedstawiono strukturę wymiany towarowej między analizowanymi krajami a UE.

Tabela 3

Struktura obrotów towarowych Białorusi, Mołdawii, Rosji i Ukrainy z UE-28 (wg SITC)*

SITC	Eksport do UE							
	2005				2015			
	BY	MD	RU	UA	BY	MD	RU	UA
0	1,25	14,25	0,55	5,24	2,08	19,02	1,05	20,49
1	0,08	2,01	0,03	0,17	0,38	2,84	0,09	0,23
2	7,02	7,97	3,77	14,87	11,11	8,58	2,40	18,65
3	54,83	0,27	67,65	15,07	32,00	0,54	67,73	4,04
4	0,14	2,01	0,06	1,88	1,17	4,42	0,09	5,04
5	7,74	0,51	3,21	7,52	16,52	1,15	3,99	3,94
6	16,96	21,09	10,17	37,56	26,33	15,79	10,24	27,26
7	5,63	14,74	1,10	7,21	5,24	18,79	1,73	11,13
8	6,18	34,46	0,45	7,22	4,76	28,66	0,29	5,00
9	0,16	2,07	2,19	0,78	0,19	0,19	1,74	0,24
SITC	Import z UE							
	2005				2015			
	BY	MD	RU	UA	BY	MD	RU	UA
0	8,66	7,32	6,97	4,12	14,44	8,94	4,48	6,91
1	1,04	2,21	1,19	0,84	1,00	1,13	1,61	1,25
2	1,74	2,78	1,05	1,61	1,86	2,40	1,62	2,86
3	0,98	9,90	0,56	1,78	0,77	17,73	0,83	9,29
4	0,52	0,20	0,45	0,20	0,09	0,17	0,20	0,27
5	16,52	11,87	14,55	15,39	19,33	14,00	21,32	22,07
6	15,71	21,46	12,86	18,51	13,64	20,29	11,35	15,45
7	44,57	31,91	47,18	43,94	38,66	25,89	43,54	30,26
8	8,35	11,26	13,23	11,44	8,64	8,81	12,88	9,23
9	1,36	0,91	1,02	1,41	1,05	0,50	1,43	0,59

* Oznaczenia grup *SITC* (wyróżniono najważniejszą): 0: Żywność i zwierzęta żywe; 1: napoje i wyroby tytoniowe; 2: surowce z wyjątkiem paliw; 3: paliwa mineralne, smary i podobne artykuły; 4: tłuszcze roślinne i zwierzęce; 5: chemikalia; 6: produkty przetworzone, klasyfikowane wg surowców; 7: maszyny i środki transportu; 8: różne artykuły przetwórstwa; 9: towary i transakcje nieklasyfikowane gdzie indziej.

Oznaczenia krajów: BY – Białoruś, MD – Mołdawia, RU – Rosja, UA – Ukraina.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat - Easy Comext, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxt-web/> [dostęp 1 listopada 2017 r.]

Struktura obrotów towarowych między czterema analizowanymi krajami Europy Wschodniej a UE charakteryzowała się generalnie w analizowanym okresie niewielką zmiennością. W rosyjskim eksporcie do UE dominowały produkty energetyczne²³ (praktycznie identyczny, około 68% udział w eksporcie w obu latach) oraz produkty przetworzone klasyfikowane wg surowców (około 10%). W 2005 r. w eksporcie Białorusi do UE zdecydowanie dominowały dwie grupy: produkty energetyczne (grupa 3) oraz produkty przetworzone z grupy 6. W 2015 r. struktura białoruskiego eksportu do UE uległa zmianie polegającej na spadku znaczenia produktów energetycznych (z prawie 55% do 32%), któremu towarzyszył wzrost znaczenia artykułów przetworzonych (grupa 6) oraz chemikaliów (5) o ok. 10 punktów procentowych. W przypadku Mołdawii, kraju niemającego możliwości sprzedaży własnych surowców energetycznych ani przetwórstwa surowców uzyskanych od innego partnera (jak ma to miejsce w przypadku Białorusi), struktura eksportu do UE miała bardziej zróżnicowany charakter. W eksporcie tym dominowały różne artykuły przetwórstwa (grupa 8), produkty przetworzone klasyfikowane wg surowców (6), maszyny i środki transportu (7) oraz artykuły żywnościowe (0). Nieco mniejszym zróżnicowaniem charakteryzował się natomiast eksport Ukrainy do UE. Dominowały w nim produkty przetworzone z grupy 6 oraz surowce (2). W okresie 2005-2015 w eksporcie tym zauważyć można było spadek znaczenia produktów energetycznych (grupa 3) oraz wzrost znaczenia artykułów żywnościowych (0). Niepokoić może fakt, że w 2015 r. prawie 40% ukraińskiego eksportu do UE stanowiła żywność oraz surowce. Dużo mniejsze zróżnicowanie występowało odnośnie do struktury importu analizowanych krajów z UE. W imporcie tym dominowały zdecydowanie maszyny i urządzenia (grupa 7), artykuły przetworzone (6), chemikalia (5) oraz różne artykuły przetwórstwa (8), na które przypadało 70-90% całości obrotów. Duże znaczenie innych grup wystąpiło jedynie w przypadku Białorusi (artykuły żywnościowe) oraz Mołdawii (produkty energetyczne).

W tabeli 4 przedstawiono wartości obrotów inwestycyjnych między analizowanymi krajami a UE.

Tabela 4

Wartość skumulowanych bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI stocks) w relacjach Białorusi, Mołdawii, Rosji i Ukrainy z UE (mln EUR)*

	2005		2015	
	UE u partnera	Partner w UE	UE u partnera	Partner w UE
Białoruś	329	118	2 547	425
Mołdawia	b.d.	b.d.	1 024	84
Rosja	32 889	12 117	162 236	61 050
Ukraina	7 763	406	16 150	361

* UE-27 dla 2005 r. i UE-28 dla 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat, *Economy and Finance* [bop_fdi_main], [bop_fdi_geo], <http://cpp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp 1 listopada 2017 r.].

²³ Tj. surowce energetyczne i ich pochodne (paliwa, smary).

Jeżeli chodzi o bezpośrednie inwestycje zagraniczne, wśród analizowanych czterech krajów zdecydowanie wyróżniała się Rosja, dla której wartość skumulowanych unijnych BIZ przekroczyła w 2015 r. 160 mld \$, natomiast wartość rosyjskich inwestycji w UE przekroczyła 61 mld \$. Wartości te wzrosły w analizowanym okresie o kilkaset procent. W przypadku pozostałych krajów inwestycje bezpośrednie były znacznie mniejsze. Inwestycje unijne miały w 2015 r. rząd kilku (Białoruś i Mołdawia) lub kilkunastu (Ukraina) miliardów dolarów. W tym samym roku inwestycje podmiotów z tych krajów w UE miały niewielką wartość (poniżej 0,5 mld \$).

W efekcie przeprowadzenia analizy relacji gospodarczych między czterema krajami b. ZSRR a UE udało się zidentyfikować kwestie specyficzne dla każdego z tych krajów.

Rosja cechowała się największą w analizowanej grupie krajów gospodarką (15-krotnie większą od kolejnej gospodarki w grupie – ukraińskiej) oraz najwyższym poziomem rozwoju gospodarczego. W 2015 r. PKB Rosji odpowiadała ponad 8% PKB UE-28, a poziom PKB *per capita* przekraczał 30% unijnej średniej tego wskaźnika. Również obroty towarowe Rosji z UE były najwyższe spośród czterech analizowanych krajów. Wzrosły one w analizowanym okresie o kilkanaście procent, co jednak łączyło się ze spadkiem znaczenia UE w całości rosyjskiego handlu (o około 10 punktów procentowych dla obu kierunków wymiany). W obrotach tych utrzymywała się duża nadwyżka po stronie Rosji (wartości ponad 100 mld \$). W rosyjskim eksporcie do UE dominowały produkty energetyczne (około 70%), natomiast w rosyjskim imporcie z UE artykuły z grup 5-8, czyli generalnie, towary przetworzone. Analogiczna sytuacja odnośnie do importu wystąpiła w przypadku pozostałych trzech krajów. Wartość skumulowanych BIZ w relacjach między Rosją a UE była znacznie wyższa niż w przypadku pozostałych trzech krajów. Wartość ta wzrosła wyraźnie w analizowanym okresie, przy utrzymującej się dużej nadwyżce po stronie UE.

Białoruś znalazła się w analizowanej grupie krajów na trzecim miejscu pod względem wielkości gospodarki oraz na drugim miejscu pod względem poziomu rozwoju gospodarczego (20% unijnej średniej PKB *per capita* w 2015 r.). Obroty towarowe między tym krajem a UE wzrosły wprawdzie w analizowanym okresie (przy utrzymującej się nadwyżce po stronie Białorusi), jednak łączyło się to ze spadkiem znaczenia UE w białoruskim handlu. Białoruś była jedynym krajem w analizowanej grupie, dla którego Unia nie była pierwszym partnerem handlowym (była nim Rosja). W eksporcie tego kraju do UE dominowały produkty energetyczne, produkty przetworzone klasyfikowane wg surowców oraz chemikalia. W przypadku importu z UE uwagę zwracał znaczący udział żywności (ponad 14% w 2015 r.).

Mołdawia okazała się krajem o najmniej rozwiniętej gospodarce oraz najniższym poziomie rozwoju (jedynie około 6% unijnej średniej PKB *per capita* w 2015 r.). Obroty towarowe między Mołdawią a UE wzrosły znacznie w analizowanym okresie, przy utrzymującym się deficycie po stronie Mołdawii oraz rosnącym znaczeniu UE w handlu tego kraju (zwłaszcza w eksporcie – o ponad 20 p.p.). Struktura tych obrotów charakteryzowała się największym zróżnicowaniem spośród analizowanych krajów. W eksporcie Mołdawii do UE duże znaczenie miały zarówno artykuły przetwo-

rzony z grup 6, 7 i 8, jak i żywnościowe (grupa 0). W imporcie z UE zwracał uwagę znaczący udział produktów energetycznych (prawie 20% w 2015 r.).

Ukraina posiadała wprowadzić drugą pod względem wielkości w analizowanej grupie krajów gospodarkę, jednak charakteryzowała się ona najniższym w grupie tempem wzrostu (około 2%). Również poziom rozwoju gospodarczego tego kraju był niski (7% unijnej średniej PKB *per capita*) i mało dynamiczny. Obroty towarowe między Ukrainą a UE wyróżniały trzy cechy: bardzo niska dynamika (kilka %), utrzymujący się deficyt po stronie Ukrainy oraz rosnący udział UE w ukraińskim handlu. W odniesieniu do struktury obrotów towarowych uwagę zwracało duże znaczenie surowców nieenergetycznych i żywności w ukraińskim eksporcie do UE (łącznie prawie 40% w 2015 r. – najwięcej spośród poddanych analizie krajów).

ZAKOŃCZENIE

Wyniki przeprowadzonej powyżej analizy relacji europejskich państw b. ZSRR z Unią Europejską pozwalają sformułować opinię na temat rozwoju tych relacji w przyszłości.

Wśród analizowanych państw zdecydowanie wyróżnia się Rosja, ze względu na swój potencjał demograficzny, gospodarczy i militarny. Jest on jednak czynnikiem, który może przemawiać zarówno za zacieśnieniem relacji z UE w przyszłości, jak i za ich rozluźnieniem. Rosja uzyskuje bardzo duże dochody z eksportu do UE produktów energetycznych (ponad 100 mld \$ w 2015 r.), a dla wielu państw członkowskich UE jest kluczowym dostawcą tych produktów²⁴. Sytuacja ta może jednak ulec zmianie w przyszłości. Dzięki zmianom technologicznym (transport skroplonego gazu ziemnego drogą morską, wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, powstanie całkowicie nowych technologii produkcji energii) kraje Europy mogą w przyszłości zmniejszyć swoje uzależnienie od importu surowców energetycznych z Rosji. Również Rosja ma możliwość dywersyfikacji kierunków swojego eksportu, przede wszystkim w stronę szybko rosnących i energochłonnych rynków azjatyckich (Chiny, Indie). Kluczowe dla przyszłości wzajemnych stosunków wydają się jednak kwestie polityczne. Od momentu aneksji Krymu relacje między Rosją a UE stają się coraz bardziej konfrontacyjne. Rosja wyraźnie działa na rzecz osłabienia lub nawet rozbicia UE (wspieranie partii antysystemowych i ruchów separatystycznych) oraz zastąpienia relacji z całą Unią bilateralnymi relacjami z wybranymi jej krajami (tj. *de facto* powrotu do polityki prowadzonej przez b. ZSRR). Działania te, zwłaszcza zaś próby ingerencji w procesy demokratyczne w państwach UE, spotykają się z rosnącym oporem ze strony unijnej (sankcje, demaskowanie prorosyjskich lobbystów, działania na rzecz ochrony przed cyberpropagandą). Obecna polityka Rosji wobec UE jest często łączona z osobą prezydenta Putina oraz jego otoczeniem i tłumaczona nostalgią za ZSRR byłych członków radzieckiego aparatu bezpieczeństwa, dążących do odzyskania przez Rosję statusu supermocarstwa.

²⁴ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Energy_production_and_imports [dostęp 1 listopada 2017 r.].

Otwarte pozostaje natomiast pytanie, czy w sytuacji ewentualnej zmiany ekipy rządzącej w Rosji, w tym wprowadzenia w tym kraju ustroju faktycznie demokratycznego, obecna polityka Rosji wobec UE uległaby zmianie.

Przyszłość relacji Białorusi z UE jest równie niejasna. Występujące w tym kraju w ostatnich latach pogorszenie sytuacji gospodarczej łączy się z zacieśnieniem relacji politycznych i wojskowych z Rosją. Związki gospodarcze Białorusi z UE nie są zbyt silne, a ich intensyfikacja nie wydaje się możliwa bez zmian w stosunkach politycznych. Aktualnie Białoruś pozostaje jedynym państwem Partnerstwa Wschodniego, z którym UE nie posiada ani nawet nie negocjuje umowy stowarzyszeniowej (obowiązują w relacjach UE z Gruzją, Mołdawią i Ukrainą) bądź też umowy o partnerstwie i współpracy (obowiązują w relacjach UE z Armenią i Azerbejdżanem, mają być zastąpione kompleksowymi i wzmocnionymi umowami o partnerstwie). Przełomu w relacjach między Białorusią a UE można się spodziewać w trzech sytuacjach: załamania autorytarnych rządów prezydenta Łukaszenki (co może się jednak wiązać z interwencją co najmniej polityczną i gospodarczą Rosji w celu ochrony swoich interesów w tym kraju – analogicznie jak to miało miejsce w momencie upadku prezydenta Janukowycza na Ukrainie), załamania gospodarki białoruskiej bądź też wystąpienia poważnego kryzysu gospodarczego i/lub politycznego w Rosji (co może skutkować jego rozszerzeniem na Białoruś). Warto jednak podkreślić, że niezależnie od oficjalnych związków umownych i charakteru obrotów towarowych, związki między obywatelami Białorusi i UE ulegają stopniowemu zacieśnieniu, o czym może świadczyć m. in. fakt rosnącego zainteresowania Białorusinów dostępem do polskiego rynku pracy²⁵.

Rozwój relacji między Mołdawią a UE determinują przede wszystkim problemy wewnętrzne Mołdawii: separatyzmy, słabość państwa i gospodarki, powszechna korupcja, silne wpływy rosyjskie. Zaawansowane obecnie stosunki umowne (umowa stowarzyszeniowa) oraz rosnąca intensywność związków handlowych, nie mogą być uznane za czynniki przesądzające jednoznacznie o dalszym zacieśnianiu tych relacji w przyszłości. Negatywnie może na nie wpłynąć zwłaszcza ewentualne zniechęcenie społeczeństwa mołdawskiego dotychczasowym rozwojem stosunków z UE, dla której Mołdawia nie jest interesującym partnerem, ze względu na swój niewielki potencjał gospodarczy oraz problemy wewnętrzne.

Również przyszłość relacji Ukrainy z UE jest niepewna. Euroentuzjazm większości społeczeństwa ukraińskiego, widoczny w okresie tzw. Euromajdanu, uległ w późniejszym okresie znacznemu osłabieniu w wyniku konsekwencji konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, w tym zwłaszcza uświadomienia sobie przez Ukraińców faktu, iż UE nie jest obecnie zainteresowana akcesją Ukrainy, a priorytetem wielu państw członkowskich Unii jest raczej „normalizacja” stosunków z Rosją. Słabość państwa, gospodarki i społeczeństwa Ukrainy (zwłaszcza powszechna korupcja i tzw. oligarchizacja) jest drugim – obok działań Rosji – czynnikiem negatywnie wpływającym na przyszłość relacji Ukraina–UE. Za pozytywny można natomiast uznać fakt, iż podob-

²⁵ <http://www.dziennikpolski24.pl/aktualnosci/kraj/a/po-ukraincach-czas-na-bialorusinow-kolejnie-obcokrajowcy-na-polskim-rynku-pracy,12759502/> [dostęp 15 grudnia 2017 r.]

nie jak w przypadku obywateli Białorusi i Mołdawii, obywatele Ukrainy zacieśniają związki z UE na poziomie indywidualnym – np. decydując się na emigrację zarobkową, ze wszystkimi jej zaletami (wzrost dochodów, poznanie innych sposobów organizacji społeczeństwa) i wadami (eksploatacja imigrantów, osłabienie tkanki społecznej i gospodarczej w kraju ich pochodzenia).

Podsumowując powyższe rozważania podkreślić należy kwestię, której istnienie może być negatywnie postrzegane przez elity oraz obywatele Białorusi, Mołdawii i Ukrainy. Kwestią tą jest uzależnienie rozwoju relacji między tymi krajami a UE od rozwoju relacji między UE a Rosją. Rosja jest krajem o potencjale politycznym, demograficznym, gospodarczym i wojskowym wielokrotnie przekraczającym potencjał pozostałych trzech analizowanych krajów. Posiada ona również we wszystkich czterech wyżej wymienionych obszarach instrumenty, umożliwiające jej zablokowanie działań tych krajów nakierowanych na zacieśnienie związków z UE. Ewentualna zmiana powyższej sytuacji, będąca efektem znacznego osłabienia potencjału Rosji, może natomiast skutkować różnego typu negatywnymi następstwami (np. „odmrożenie” konfliktów na Ukrainie, w Mołdawii, na Kaukazie Północnym i Południowym), których negatywne konsekwencje (destabilizacja sąsiadów Rosji, ruchy migracyjne) mogą przeważać nad ewentualnymi konsekwencjami pozytywnymi (umożliwienie europejskim krajom b. ZSRR ściślejszej integracji z UE).

Dr Wojciech Bąba, Katedra Europejskiej Integracji Gospodarczej, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie (babaw@uek.krakow.pl)

Słowa kluczowe: integracja europejska, Unia Europejska, Rosja, Białoruś, Mołdawia, Ukraina

Keywords: European integration, European Union, Russia, Belarus, Moldova, Ukraine

ABSTRACT

The main goal of the article was to perform an analysis of relations between the European countries of the former USSR and the European Union, and – in accordance with the outcomes of this analysis – to formulate an opinion about the future developments of these relations.

The deliberations conducted in the article are focused on identifying the main factors, both legal (contractual relations and their implications) and empirical (state of economic relations, measured with values of selected indicators), specific to relations between each analyzed country of former USSR and the EU.

In the article, two main hypotheses have been formulated:

- Relations between each analyzed ex-USSR country and the EU are specific.*
- Russia is a dominant entity on the former USSR territory, still having relevant, if not crucial influence on relations between all the other ex-USSR countries and the EU.*

The main scientific methods, used in the article include the analysis of legal agreements and values of empirical indicators, as well as a synthesis of the results and conclusions. These methods were anteceded by research of scientific literature and usage of statistical techniques.